

Gemma Bakker

- kroade, wheelbarrow, kruiwagen -

Taalbeheersing van Friese emigranten en hun kinderen

Summary

This article gives an insight into the language proficiency of trilingual Frisian emigrants and their children. More specifically answers were sought to the following two questions: to what extent do Frisian emigrants and their children have command of the Frisian language? And related to this: how can this be compared to the language proficiency in the other two languages Frisian emigrants may use: Dutch and the ‘national language’ of the country of emigration? A large group of participants on a written questionnaire were asked to make self-assessments of their language skills (understanding, speaking, reading, and writing). A smaller group was personally interviewed during the event Simmer 2000 in Friesland. They were asked to rate their own language proficiency, and compare their command of one language to another. During the in-depth interview two language proficiency tests were administered. The results of the language tests are in accordance with the self-ratings, in that the first generation emigrants maintain a high level of competence in speaking and understanding Frisian, but reading and writing Frisian lags behind. The participants of the second generation, especially the children born in the country of emigration, have a significantly worse command of Frisian. The social network of the emigrant plays an important role in the language proficiency in Frisian. In comparing the proficiency in Frisian with the competence in the other two languages, it becomes clear that this differs for the four emigrant groups. It depends on factors like age upon migration and time since migration whether the Frisian language or the national language takes first or second place, Dutch comes in third. Whether or not the actual Frisian spoken is of high quality, remains to be seen. Further linguistic research will have to address this issue.

1. Inleiding

“Ik kin goed Frysk, mar der bin net folle minsken dy’t Frysk prate, ik kin in bytsje Hollânsk, mar der bin ek net folle minsken dy’t Hollânsk prate en myn Ingelsk is ek net hondert prosent, so ik bin actually handicapped, no?” (F1-01¹), aldus een emigrant uit Friesland, die sinds 1952 in Canada woont. Zijn uitspraak geeft de triglossie-taalsituatie aan waarin een Friese emigrant zich bevindt (zie ook Daan 1987: 11), en de gevolgen die dit voor een spreker kan hebben in termen van de ontwikkeling van vaardigheden in een taal en het zich al dan niet optimaal kunnen uiten in een taal.

Een Fries bevindt zich in een interessante situatie; hij heeft een eigen taal en cultuur in een Nederlandstalige meerderheidscultuur. Een Friese emigrant komt terecht in een anderstalige cultuur, waarbij hij een dubbele culturele binding met het vaderland houdt. Naast de van huis uit meegekregen minderheidstaal Fries (L1), leert een Fries de meerderheidstaal Nederlands (L2), en krijgt de emigrant in het nieuwe woonland met een andere landstaal te maken (L3). Zo zijn er minimaal drie talen die de Friese emigrant in meer of mindere mate beheerst. In een dergelijke situatie van taalcontact, zal er door de onderlinge ‘concurrentie’ tussen de talen vaak taalverschuiving (‘language shift’) of taalverlies (‘language attrition’) optreden (Clyne 1992: 18). Echter, voor inzicht in taalverlies oftewel moedertaalslijtage, moet men eerst onlosmakelijk kijken naar de beheersing in de andere taal of talen van een spreker (Buschenhenke 2002: 67). Of zoals Gorter het beredeneert, alvorens de bijna klassieke vraag van Fishman te kunnen beantwoorden: “Who speaks what language to whom and when?” is het van belang eerst de vraag te stellen: “Wa kin hokfoar taal prate?”² (1984: 73). Hierbij gaat het erom in hoeverre een taal wordt beheerst. Om uiteindelijk meer te weten te komen over de mate van taalverschuiving of taalverlies bij Friezen in het buitenland, zullen wij eerst in dit artikel inzicht bieden in de taalbeheersing. De hoofdvraag luidt: in hoeverre beheersen Friese emigranten en hun kinderen het Fries? En afgeleid hiervan: hoe verhoudt zich dit tot de beheersing van de andere twee talen die ze tot hun beschikking hebben: het Nederlands en de landstaal?

¹ F1-01 is een code voor de diepte-interviews; het betreft een Fraachpetear (=interview) met de eerste respondent (01) uit groep één van de gedefinieerde groepen emigranten (1=de klassieke emigranten).

Vertaling F1-01: “Ik kan goed Fries, maar er zijn niet veel mensen die Fries spreken, ik kan een beetje Nederlands, maar er zijn ook niet veel mensen die Nederlands spreken en mijn Engels is ook niet honderd procent, dus ik ben eigenlijk gehandicapt, niet?”

² Vertaling: “Wie kan welke taal spreken?”

Er zijn reeds diverse onderzoeken gedaan naar verschijnselen van moedertaalslijtage in een tweede-taalomgeving; bijvoorbeeld onder immigranten in Australië (o.a. Clyne 1991; Pauwels 1986) en specifiek onder Nederlanders in Australië (o.a. De Bot & Clyne 1994), de Verenigde Staten (Daan 1987) of in Nieuw-Zeeland (Klatter-Folmer 1997; Hulslen 2000). Hierin wordt sporadisch iets over Friese emigranten gezegd. In z'n algemeenheid is er relatief weinig wetenschappelijk onderzoek onder Friese emigranten gedaan, de research die er wel is, betreft veelal Friese emigratie naar de Verenigde Staten (bijv. Galema 1996; en gericht op taal: Daan 1970; Anema, de Graaf & Schatz 1988; Van Marle 2000). Deze onderzoeken vragen vaak om veldwerk in het betreffende emigratieland. De omgekeerde situatie deed zich voor bij het evenement 'Simmer 2000' in Friesland; potentiële respondenten kwamen van over de hele wereld hier naar toe. Friezen die buiten Friesland wonen, dus zowel in Nederland, Europa als elders in de wereld, werden opgeroepen om het millennium te komen vieren in het 'Heitelân'. De Fryske Akademy en de Rijksuniversiteit Groningen namen gezamenlijk het initiatief tot een onderzoek onder de 'Friezen fier om utens', dat zijn de Friezen die buiten Nederland wonen. Bijzonder aan het grootschalige onderzoek is dat het Friese emigranten en hun kinderen over de hele wereld betreft, en dat er vanuit verschillende invalshoeken wordt onderzocht (voor meer informatie, zie Bakker & Bakker 2002: 20-24). We zijn ons ervan bewust dat het een selecte onderzoeksgroep betreft, die niet representatief is voor alle Friese emigranten. De respondenten hebben vaak nog op enige manier contact met Friesland of een zekere interesse in hun afkomst, anders waren hun namen en adressen niet verkregen voor de schriftelijke vragenlijst en waren ze niet persoonlijk geïnterviewd tijdens Simmer 2000. Het effect is enigszins beperkt door gebruik te maken van de sneeuwbalmethode. Een groot voordeel is dat, naast de specifieke groep die naar Friesland kwam, een grote onderzoeksgroep is bereikt met de eerder afgenomen schriftelijke vragenlijst. De 'Friezen om utens', dat zijn de Friezen die buiten Friesland, maar binnen Nederland wonen, zijn reeds eerder onderzocht door Jansma en Jelsma (1996). Door nu ook te kijken naar de Friezen buiten Nederland, krijgen we meer inzicht in de ontwikkeling van de Friese taal. Daarnaast leren we meer over de interactie tussen drie talen, en over processen van taalverlies en taalverschuiving. Zo kan een bijdrage geleverd worden aan onderzoek naar het taalgebruik van migranten in z'n algemeenheid.

Friese emigratie

Na de agrarische crisis is er massaal vertrek vanuit Friesland geweest (Schroor 2001: 192). Het vertreksaldo in de periode 1880-1960 had een grote absolute omvang, maar Friesland had, vergeleken met andere expulsie-provincies, een relatief kleiner aandeel aan buitenlandse migratie (Schroor 2001: 195). Het binnenlandse vertreksaldo was relatief groter, want er vond met name migratie naar andere provincies binnen Nederland plaats. Desondanks leverde de Friese buitenlandse migratie een grote bijdrage aan de totale migratie vanuit Nederland; Friesland leverde, na Zuid- en Noord-Holland, met bijna 14.000 Friezen die overzee vertrokken, de meeste vertrekkers tijdens de tweede grote emigratiegolf van 1948 tot en met 1952 (Schroor 2001: 196; Wildeboer 1954: 11). De grote behoefte om te emigreren werd veroorzaakt door de slechte omstandigheden in het na-oorlogse Nederland, ook in de voor Friesland belangrijke agrarische sector was de situatie moeilijk. Daarnaast hadden mensen het gevoel dat er een nieuwe oorlog dreigde (Elferink & Smits 1997: 22). Emigratie werd actief bevorderd door de overheid; die voerde een selectief emigratiebeleid, waarbij mensen al dan niet gesubsidieerd konden vertrekken, om zodoende de bevolkingsdruk in het overvolle Nederland te verlichten. De emigranten werden aangespoord om vooral te integreren in het nieuwe land, deze boodschap werd zelfs door koningin Juliana uitgesproken via de radiotelefoon aan boord van de emigrantenschepen (Elferink 1994: 67). “In 1952 bevond de emigratiegolf zich in Nederland op het hoogtepunt met het vertrek van meer dan 48.000 landverhuizers via erkende emigratiebureaus” (Elferink & Smits 1997: 27).

Na het topjaar 1952 begon in Nederland de welvaart te groeien en liepen de emigratiecijfers langzaam terug. Na 1960 voerde de overheid een minder actief emigratiebeleid (Elferink & Smits 1997:28). De aantallen zijn vandaag de dag veel minder groot. De omstandigheden voor emigratie veranderden: de vervoersmogelijkheden verbeterden, er waren betere contactmogelijkheden met de achterblijvers, en het definitieve karakter van de emigratie verminderte. De emigrant van nu is vaak beter opgeleid, heeft meer mogelijkheden om zich te oriënteren op het gewenste land en heeft toegang tot een betere informatievoorziening. Een groot verschil met de emigratiegolf van na de Tweede Wereldoorlog is dat er veelal andere motieven aan de emigratie ten grondslag liggen; men vertrekt niet zozeer om economische redenen als wel voor een verbetering in de leefomgeving (Elferink & Smits 1997: 29).

Opzet artikel

De opzet van dit artikel is als volgt. In de volgende paragraaf komt de wijze waarop de taalbeheersing is onderzocht aan bod. Ook wordt aandacht besteed aan de onderzoeksgroep, en wordt de indeling in vier groepen emigranten toegelicht. In de paragrafen daarna presenteren we eerst de resultaten van de zelfinschatting van de taalvaardigheden, waarna de resultaten van een tweetal taaltoetsen besproken worden. Bij beide methoden kijken we naar de variabelen die een invloed op de taalvaardigheden hebben. Tot besluit kan een beeld geschetst worden van de taalvaardigheid Fries van de groepen emigranten, de factoren die hierop van invloed zijn, en de verhouding tussen de drie talen.

2. Onderzoeksinstrumenten en onderzoeksgroep

Om inzicht te verkrijgen in de taalbeheersing van de Friese emigranten, is gebruik gemaakt van subjectieve en objectieve onderzoeksmethoden. De respondenten is gevraagd naar het eigen, subjectieve oordeel over hun beheersing van de drie talen (het Fries, het Nederlands en de landstaal). Dit is op een aantal manieren gedaan. Allereerst is zowel in de schriftelijke vragenlijst als in het diepte-interview aan de respondenten gevraagd een inschatting te geven van hun beheersing van de vier vaardigheden verstaan, spreken, lezen en schrijven op alle drie talen. Vervolgens hebben de respondenten in het diepte-interview hun algehele vaardigheid in de talen een rapportcijfer gegeven, en hun vaardigheid in de ene taal ten opzichte van de vaardigheid in een andere taal geplaatst. Al met al ontstaat zo een beeld van de taalbeheersing op basis van zelfinschatting van de respondenten. Tijdens de diepte-interviews hebben we ook gebruik gemaakt van een meer objectieve methode om de taalbeheersing vast te stellen, door de afname van twee taaltoetsen.

De eerste taaltoets richtte zich op de receptieve taalvaardigheid. Er is gebruik gemaakt van de toets ‘Passieve Woordenschat Fries’, die oorspronkelijk is opgezet om de tweetaligheid van leerlingen van groep 3, 4 en 5 op drietalige basisscholen in Friesland vast te stellen (ongepubliceerde data Ytsma³). Ytsma heeft hiertoe lexicale items overgenomen uit de ‘Woordenschattoets’ van het Cito (Verhoeven 1996) en deze aangepast en vertaalt in het Fries. De toets bestaat uit 35 opgaven, waarbij de respondenten uit vier tekeningen

³ De toets is afgenomen in het kader van het project Drietalig Basisonderwijs in Friesland. Meer informatie over het project is te vinden in Ytsma (2000).

één tekening moesten kiezen die de betekenis van een voorgelezen Fries woord aangeeft. Vervolgens is het aantal correct gemaakte opdrachten geteld (Crohnbach's Alpha is 0,69).

De tweede toets moest inzicht geven in de productieve taalvaardigheid. We hebben zelf een taaltoets opgesteld, die gebruik maakt van vijf afbeeldingen uit een onderzoek van Van Bezooijen en Van den Berg (1999). De respondenten moesten in hun eigen woorden in het Fries, of in een andere taal die mogelijk eerder in hun opkwam, een beschrijving geven van afbeeldingen van huis-, tuin- en keukensituaties (te weten: een woonkamer, een winkelstraat, een huis met een tuin, een keuken en een slaapkamer). Het doel was om eenvoudig, semi-spontaan spraakmateriaal te verkrijgen, om zowel inzicht te verwerven in de wijze waarop de respondenten zinnen construeren als inzicht te krijgen in hun actieve woordenschat. Dit laatste is geoperationaliseerd door specifiek vijf woorden per plaatje te laten noemen. Uiteindelijk is weinig variatie in zinsconstructies verkregen; er werd vaak in eenvoudige, enkelvoudige zinnen gesproken als "hier zie ik een..." of "dit is een...". Een enkeling probeerde er meer een verhaaltje van te maken; dit waren de mensen die zich goed konden redden in het Fries. Wat de actieve woordenschat betreft, als het gevraagde woord correct in het Fries genoemd werd, is het als 'goed' verwerkt (Crohnbach's Alpha is 0,89). Tijdens de afname is een achttal respondenten gevraagd de beschrijving in het Nederlands of in de taal van hun huidige woonland, de landstaal, te geven. Deze mensen zijn bij de berekeningen van de toets actieve woordenschat buiten beschouwing gelaten (gevolg: n=115 in plaats van 123).

Onderzoeksgroep

Vantevoren wisten we niet precies welke mensen we tijdens het evenement zouden kunnen interviewen. We wilden echter wel respondenten hebben die enige variatie in de kennis van het Fries vertoonden, en een zekere mate van beheersing van de landstaal zouden hebben. Derhalve werd een indeling in categorieën emigranten ontworpen, die als leidraad diende bij de selectie van de deelnemers aan het diepte-interview (zie tabel 1).

Tabel 1: Categorisering van Friese emigranten

Groep	geboorte- plaats	moeder- taal	emigratie- jaar	emigratie- leeftijd	spreek- vaardigheid Fries	luister- vaardigheid Fries	spreek- vaardigheid landstaal
1	<i>Fryslân</i>	<i>Fries of Friese streektaal</i>	<i>1945-1960</i>	<i>18-30</i>	<i>≥ met moeite</i>	<i>≥ vrij aardig</i>	<i>≥ met moeite</i>
2	<i>Fryslân</i>	<i>Fries of Friese streektaal</i>	<i>1980-1995</i>	<i>18-30</i>	<i>≥ met moeite</i>	<i>≥ vrij aardig</i>	<i>≥ met moeite</i>
3	<i>Fryslân</i>	<i>Fries of Friese streektaal</i>	<i>niet relevant</i>	<i>6-18</i>	<i>≥ met moeite</i>	<i>≥ vrij aardig</i>	<i>≥ met moeite</i>
4	<i>buiten Nederland</i>	<i>Fries of andere taal</i>	<i>n.v.t.</i>	<i>n.v.t.</i>	<i>≥ met moeite</i>	<i>≥ vrij aardig</i>	<i>≥ met moeite</i>

De eerste twee groepen zijn de eerste generatie emigranten, die zelfstandig uit Friesland zijn geëmigreerd. Groep één bestaat uit de zogenaamde ‘klassieke emigranten’; deze mensen vertrokken uit Friesland tijdens de emigratiegolf na de Tweede Wereldoorlog. In die tijd kwamen de inwoners van Friesland, met name die op het platteland, weinig in aanraking met het Nederlands. Naast mogelijke lessen op school of door officiële emigratiebureaus, hadden de landverhuizers weinig tot geen kennis van het nieuwe woonland en de taal (het nut van de taallessen voor de praktijk is overigens achteraf nogal eens betwijfeld door de emigranten, zie ook Elferink 1994: 35 en 124). Groep twee bestaat uit ‘de moderne emigranten’, die in de tachtiger en negentiger jaren emigreerden. Het Nederlands speelde toen een grotere rol in Friesland, bijvoorbeeld merkbaar in een vermindering van het Fries als thuistaal (Gorter et al 1984: 15), derhalve zal deze groep een betere taalvaardigheid Nederlands hebben gehad. Door een betere toegang tot luchtvervoer en informatiebronnen als de massamedia, zal ze voor vertrek ook meer kennis van het emigratieland en de taal hebben gehad.

De tweede generatie emigranten bestaat uit de kinderen van de uit Friesland geëmigreerde eerste generatie. Deze generatie valt uiteen in kinderen die in Friesland zijn geboren en met hun ouders zijn mee geëmigreerd, en kinderen die in het emigratieland zijn geboren. De kinderen die in Friesland zijn geboren, vormen groep drie in de tabel. Zij hebben het Fries als eerste taal geleerd en hadden, afhankelijk van de emigratieleeftijd, bij vertrek een zekere beheersing van het Nederlands en eventueel van de landstaal. Gezien onze

interesse in de taalvaardigheden, en de noodzaak dat deze dan wel enigszins ontwikkeld moeten zijn bij het kind, is besloten respondenten op te nemen die tussen de 6 en 18 jaar waren toen ze met de ouders zijn meegegaan. Groep vier wordt gevormd door de kinderen van Friese emigranten die in het emigratieland zijn geboren. Afhankelijk van de thuissituatie en de sociale omgeving hebben ze taalvaardigheden Fries en/of Nederlands ontwikkeld. Voor het onderzoek zijn respondenten geselecteerd die op zijn minst een 'vrij aardige' luistertaalvaardigheid Fries hebben en minimaal 'met moeite' Fries kunnen spreken.

Er is gebruik gemaakt van een selecte steekproef, die enigszins lijkt op een quota steekproef. In de praktijk bleek het niet mogelijk om een evenredige verdeling over de vier groepen te bewerkstelligen. Het was moeilijk om mensen uit groep twee en vier te vinden, groep één en drie konden gemakkelijk gevuld worden en zijn verhoudingsgewijs groter geworden. De oververtegenwoordiging van de klassieke emigranten en de tweede generatie die in Friesland is geboren, komt wellicht door het reünie-karakter van het evenement. Het gebeuren werd wel 'de grootste Friezenreünie aller tijden' genoemd en dit spreekt toch vaak vooral de wat oudere mensen aan en mensen die al vele jaren geleden zijn weggegaan. De tweede generatie die in het emigratieland is geboren was juist niet in groten getale op het evenement afgekomen. Het kan zijn dat het evenement ze niet aantrok, maar de reden kan ook meer praktisch zijn, gezien hun leeftijd en hieraan gerelateerd mogelijke verplichtingen door de gezinssituatie en het arbeidsproces. Uiteraard moest men ook van het evenement op de hoogte zijn, hetgeen een mate van contact met Friezen en Friesland impliceert.

Uiteindelijk zijn 123 mensen ondervraagd in een diepte-interview tijdens Simmer 2000. Zoals gezegd is voorafgaand aan het evenement een uitgebreide, schriftelijke vragenlijst gestuurd aan Friese emigranten en hun kinderen in het buitenland⁴. Dit grotere databestand zal hier gebruikt worden bij de zelfinschatting van de taalbeheersing op de vier vaardigheden om één en ander statistisch sterker te kunnen onderbouwen. Om een optimale vergelijking tussen de twee groepen deelnemers te krijgen, moeten we dezelfde criteria als voor de selectie van deelnemers aan het diepte-interview toepassen op de deelnemers aan de schriftelijke vragenlijst (zie kenmerken in tabel 1).

⁴ Globale resultaten uit de bijna 2500 geretourneerde vragenlijsten zijn reeds gepubliceerd in Gorter & v.d. Zee (2002).

Zodoende komen we tot een geselecteerde groep van 1046 respondenten, die op eerder genoemde kenmerken overeenkomen met de 123 respondenten van het diepte-interview. Daarnaast zien we dat de twee groepen deelnemers opvallend genoeg op andere punten ook sterk overeenkomen. Zo lijkt de procentuele verdeling van de respondenten over de vier categorieën emigranten bij beide groepen deelnemers op elkaar (tabel 2).

Tabel 2: Verdeling van respondenten over de categorieën emigranten

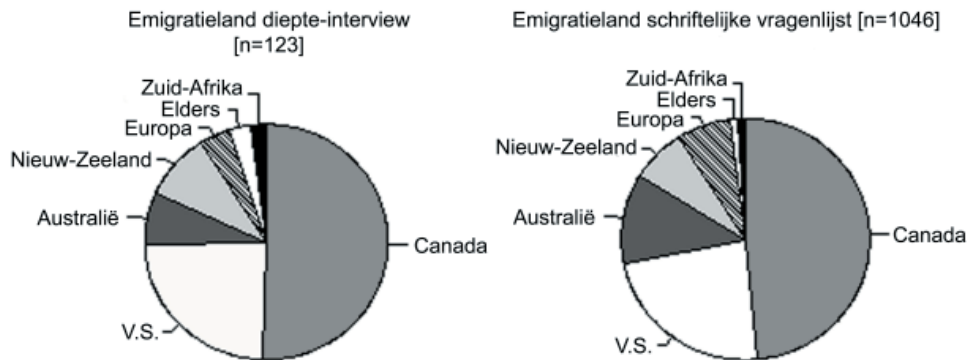
Categorie	Diepte-interview		Schriftelijke vragenlijst	
	n	%	n	%
1: Klassieke emigranten	51	42	482	46
2: Moderne emigranten	15	12	106	10
3: Kinderen in Friesland geboren	51	42	419	40
4: Kinderen in emigratieland geboren	6	5	39	4
Totaal:	123	101	1046	100

Ook op de achtergrondvariabelen vertonen ze veel overeenkomsten. In beide groepen zitten iets meer mannen dan vrouwen. De gemiddelde leeftijd van de deelnemers aan de schriftelijke vragenlijst ligt op 63 jaar (SD=12,1) en aan het mondelinge interview op 64 jaar (SD=11,2). De meeste deelnemers zijn tussen de 51 en 80 jaar oud (>80%). Alle respondenten uit de groepen één tot en met drie zijn in Friesland geboren (was selectiecriteria), en bij groep vier blijkt dat de meeste kinderen in de emigratielanden Canada of de Verenigde Staten zijn geboren. De meeste respondenten zijn getrouwd of wonen samen (>80%), en hebben kinderen (>90%) en kleinkinderen (>70%). Alleen op het opleidingsniveau is er een significant verschil; de deelnemers aan de schriftelijke vragenlijst zijn gemiddeld iets hoger opgeleid dan de deelnemers aan het mondelinge interview.

De landen waar de respondenten nu wonen, oftewel de emigratielanden⁵, komen voor de twee groepen deelnemers ook enigszins overeen (zie figuur 1). Vele emigranten zijn naar Engelstalige landen vertrokken. Op basis van de grotere groep deelnemers aan de schriftelijke vragenlijst, kan vastgesteld worden dat de vroege emigranten met name overzee vertrokken en dat de meer recente emigranten dichterbij huis zijn gebleven. De door Wildeboer

⁵ Dit is het huidige woonland van de respondenten, hoeft niet per sé het land te zijn waar men naar toe is geëmigreerd.

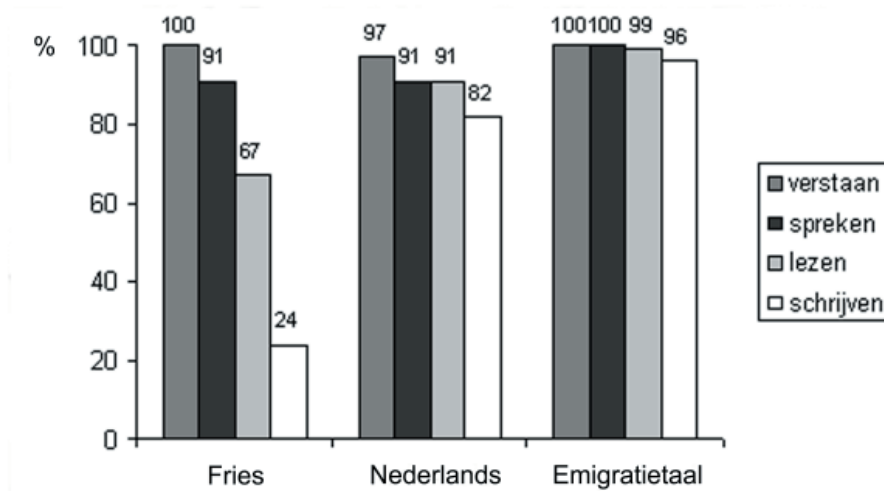
(1954: 20) vastgestelde voorkeur voor de emigratielanden Canada en de Verenigde Staten van Friese emigranten tijdens de na-oorlogse emigratiegolf, lijkt hier terug te komen. Van de klassieke emigranten (n=474) en de kinderen met de ouders (n=415) woont resp. 51% en 55% in Canada en 21% en 25% in de V.S. Van de moderne emigranten (n=106) woont slechts 17% in Canada en 16% in de V.S., en bijna de helft woont in een land in Europa (48%).

Figuur 1: emigratielanden van de respondenten

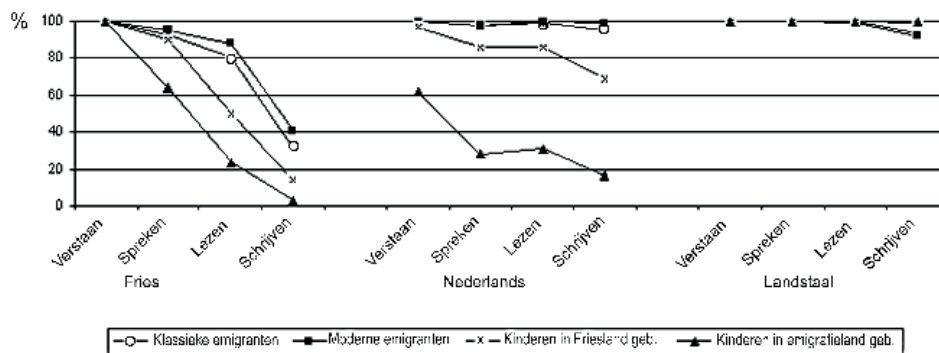
3. Taalvaardigheid aan de hand van zelfinschatting

De respondenten hebben op een vijfpuntsschaal hun eigen vaardigheden ingeschat voor het Fries, het Nederlands en de landstaal (meestal het Engels). De zelfinschatting van de deelnemers aan het diepte-interview is nagenoeg gelijk aan de zelfinschatting van de deelnemers aan de schriftelijke vragenlijst (max. vijf procent verschil). Statistisch gezien is het sterker om met de grotere groep te rekenen (n=1046), vandaar dat hier de zelfinschatting van de deelnemers aan de schriftelijke vragenlijst gepresenteerd wordt. De antwoordcategorieën 'heel gemakkelijk', 'goed' en 'vrij aardig' zijn samengevoegd, om aan te geven dat de betreffende taalvaardigheid aanwezig is (zie figuur 2).

Figuur 2: Zelfinschatting taalvaardigheden deelnemers schriftelijke vragenlijst

De respondenten hebben een hoge mate van vaardigheid in het Fries verstaan en spreken, dat viel te verwachten, want minimaal vrij aardig verstaan en met moeite spreken waren selectiecriteria. Bijna zeventig procent van de deelnemers kan het Fries lezen, de minst ontwikkelde vaardigheid in het Fries is het schrijven. Dit was al bekend uit onderzoek onder Friezen in Friesland (Gorter & Jonkman 1995: 8). Verklaringen hiervoor liggen in de traditie van het gesproken Fries en de zwakke positie van het Fries in het onderwijs, waarin pas na de invoering van het Fries als vak op basisscholen in 1980 enige verandering is gekomen. De vaardigheden Nederlands liggen gemiddeld rond de negentig procent (in eerdere onderzoeken onder Friezen is hier niet naar gevraagd, er werd vanuit gegaan dat de resultaten bijna honderd procent zouden zijn). Bijna alle respondenten kunnen het Nederlands verstaan en iets minder kunnen het spreken en lezen. Wederom is de minst ontwikkelde vaardigheid het schrijven, dat voorzover het het Nederlands betreft door beduidend meer mensen wordt beheerst dan voorzover het het Fries betreft. Het is duidelijk te zien dat de respondenten vinden dat ze van de drie talen de landstaal het beste onder de knie hebben. Iedereen zegt de taal van het huidige woonland te kunnen verstaan en spreken (let op dat dit de gradaties van vrij aardig tot heel gemakkelijk omvat). Bijna iedereen kan de landstaal lezen en iets minder mensen kunnen hem schrijven. Van de drie talen is de schrijfvaardigheid in deze taal het beste ontwikkeld.

Figuur 3: Zelfinschatting taalvaardigheden per groep emigranten

In hoeverre is er verschil in zelfinschatting van de taalbeheersing tussen de groepen emigranten? In figuur 3 zijn de zelfinschattingen van de vier groepen emigranten voor de drie talen opgenomen, wederom zijn de antwoorden heel gemakkelijk, goed en vrij aardig samengenomen. We zien dat er nogal wat variatie is in beheersing van het Fries en het Nederlands, en dat met name de taalvaardigheden van de kinderen die in het emigratieland zijn geboren achterblijven. De meeste groepen vinden dat ze de landstaal vrij aardig beheersen.

Als we verder rekenen met de vijfpuntsschaal waarop de respondenten hun vaardigheden hebben ingeschat, kunnen we een aantal interessante taalvaardigheidsverschillen binnen de generaties en tussen de generaties vaststellen. Ten eerste kijken we naar de verschillen tussen de klassieke (n=482) en moderne emigranten (n=106) van de eerste generatie. Voor het Fries zijn de verschillen ogenschijnlijk niet groot, toch beheersen de moderne emigranten alle vaardigheden Fries significant beter dan de klassieke emigranten ($p < .05$). Hetzelfde geldt voor het Nederlands ($p < .0005$). Hierbij moet men zich realiseren dat het Nederlands in de loop der tijd een steeds grotere rol in Friesland heeft gespeeld en dat de taalvaardigheid Nederlands van de moderne emigranten voor vertrek al beter zal zijn geweest. Voor de landstaal is de situatie andersom; de moderne emigranten hebben juist een significant slechtere beheersing van het verstaan, spreken en lezen van de landstaal ($p < .05$).

Een verklaring voor het verschil in taalvaardigheden tussen de klassieke en moderne emigranten, is te vinden in het verschil in woontijd in het emigratieland. De klassieke emigranten (n=482) zijn gemiddeld 46 jaar geleden uit

Friesland vertrokken (SD 5,5) en hebben al die tijd een zekere vermindering in taalvaardigheid Fries en Nederlands ervaren, terwijl ze juist aan vaardigheid hebben gewonnen in de taal van het huidige woonland. De moderne emigranten (n=106) zijn gemiddeld bijna 11 jaar weg uit Friesland (SD 4,6) en staan wellicht nog aan het begin van dit proces. Dit wordt bevestigd door een vergelijking te maken tussen de zelfinschatting van de klassieke emigranten (selectie: 41 tot 55 jaar geleden uit Friesland vertrokken, n=425) en de inschatting van de moderne emigranten (selectie: 1 tot 20 jaar weg, n=106). Laatstgenoemde groep, die recenter is vertrokken uit Friesland, scoort op alle vaardigheden Fries ($p < .05$) en Nederlands ($p < .0005$) significant beter dan de klassieke emigranten, die jaren eerder uit Friesland zijn vertrokken. Wat de landstaal betreft, hebben de klassieke emigranten juist het voordeel van de woonduur; ze scoren op de vaardigheden verstaan en lezen significant beter dan de moderne emigranten ($p < .05$).

Ten tweede zien we verschillen in vaardigheden tussen de kinderen die in Friesland (n=419) en de kinderen die in het emigratieland zijn geboren (n=39). Alle vaardigheden Fries worden significant beter beheerst door de kinderen die het Fries in Friesland hebben geleerd ($p < .05$). Deze kinderen hebben het Nederlands ook significant beter onder de knie ($p < .0005$). Het omgekeerde geldt voor de landstaal; ondanks dat de kinderen uit Friesland op jonge leeftijd zijn ondergedompeld in de taal van het nieuwe land, schatten de kinderen die in het emigratieland zijn geboren, al hun taalvaardigheden toch significant hoger in ($p < .001$).

Als laatste kijken we naar verschillen tussen de eerste en tweede generatie door groep één en groep drie met elkaar te vergelijken. Beide groepen zijn in dezelfde periode uit Friesland vertrokken (1945-1960), maar zaten in een andere levensfase. De eerste groep, de klassieke emigrant, is zelfstandig uit Friesland geëmigreerd (n=482). Groep drie is de tweede generatie die voor het achttiende levensjaar met de ouders is meegegaan uit Friesland (selectie op basis van emigratiejaar: n=384). De verschillen in zelfinschatting zijn relatief klein, toch blijkt dat de klassieke emigranten op alle vaardigheden een significant betere beheersing van het Fries ($p < .0005$) en van het Nederlands ($p < .0005$) voor zichzelf inschatten. Voor de taal van het huidige woonland is het juist andersom; de tweede generatie die op jonge leeftijd in het emigratieland is komen wonen, schat in dat ze de landstaal op alle vaardigheden significant beter beheerst dan de klassieke emigranten ($p < .0005$).

Rapportcijfer

Zoals gezegd is in het diepte-interview meer gevraagd over de eigen inschattingen van de taalbeheersing, derhalve wordt nu verder gerekend met de respondenten van het diepte-interview (n=123). De respondenten geven zichzelf gemiddeld een 6,7 voor hun Friese taalvaardigheid, en een 6,6 voor hun Nederlandse taalvaardigheid. Ze schatten hun vaardigheden in de landstaal beduidend hoger in met gemiddeld een 8,5. Tabel 3 toont het gemiddelde cijfer voor de drie talen zoals de groepen emigranten die voor zichzelf hebben ingeschat.

Tabel 3: Rapportcijfer taalvaardigheden (n=123)

Categorie	□□cijfer Fries (SD)	□□cijfer Nederlands (SD)	□□cijfer landstaal (SD)
1: Klassieke emigranten	7,0 (1,78)	7,1 (1,66)	8,2 (1,24)
2: Moderne emigranten	7,4 (0,98)	7,6 (1,12)	7,6 (1,21)
3: Kinderen in Friesland geboren	6,4 (1,62)	6,2 (2,07)	8,8 (1,05)
4: Kinderen in emigratieland geboren	5,5 (1,38)	3,9 (2,33)	10,0 (0)
Gemiddeld:	6,7 (1,67)	6,6 (1,97)	8,5 (1,23)

Als we kijken naar de verschillen tussen de groepen emigranten, blijkt voor het Fries dat de verschillen niet significant zijn. Alle groepen vinden dat ze voor hun Friese taalvaardigheid een (kleine) voldoende verdienen. Wat het Nederlands betreft, zien we dat de kinderen die in het emigratieland zijn geboren en nooit in Friesland hebben gewoond, zichzelf een significant lager cijfer op hun Nederlandse taalvaardigheid geven dan de andere groepen die wel in Friesland hebben gewoond ($p < .05$). Dezelfde groep kinderen uit het emigratieland geeft zichzelf juist een significant hoger cijfer op de vaardigheid in de landstaal dan de twee groepen zelfstandig geëmigreerden vanuit Friesland ($p < .005$). Het verschil in cijfer met de kinderen uit Friesland is niet significant. De kinderen uit Friesland hebben ook een vergelijkbaar cijfer als de klassieke emigranten, maar geven zichzelf een significant hoger cijfer op de landstaal dan de moderne emigranten ($p < .005$).

Talen ten opzichte van elkaar

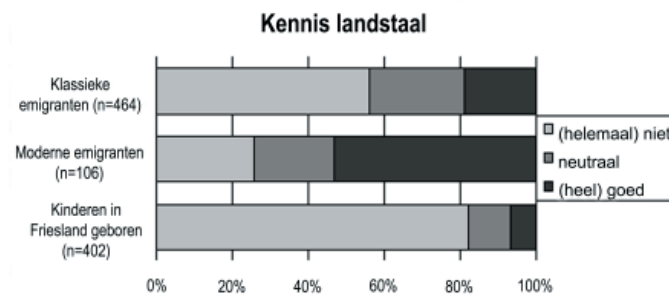
Om nader te bekijken hoe de emigranten de drie talen ten opzichte van elkaar plaatsen, is tijdens het diepte-interview gevraagd welke taal de respondent

gemakkelijker kan spreken. De keuze tussen het Fries of het Nederlands als gemakkelijkste taal, vindt men niet zo lastig te beantwoorden. Een meerderheid in alle vier groepen vindt het Fries het gemakkelijkste (gemiddeld 60%), waarna de grootste groep beide talen even gemakkelijk spreekt (gemiddeld 30%). Bij een vergelijking tussen de huidige landstaal en het Fries, kiezen de kinderen die in het emigratieland zijn geboren éénduidig voor de landstaal als de gemakkelijkste taal, maar binnen de groepen die in Friesland zijn geboren zijn de meningen verdeeld (zie tabel 4).

Tabel 4: Fries of landstaal gemakkelijker om te spreken (in percentages, n=123)

Categorie	Fries gemakkelijker	landstaal gemakkelijker	beide even gemakkelijk
1: Klassieke emigranten	18	45	37
2: Moderne emigranten	53	7	40
3: Kinderen in Friesland geboren	4	75	22
4: Kinderen in emigratieland geboren	0	100	0
Gemiddeld:	15	55	29

Gemiddeld genomen vinden de respondenten de landstaal de gemakkelijkste taal, maar de onderlinge verschillen zijn groot. Het Fries is nog altijd de gemakkelijkste taal voor een meerderheid van de moderne emigranten. Slechts een heel klein aantal kiest voor de taal van het nieuwe woonland als de gemakkelijkste taal, eerder nog zeggen ze beide talen even makkelijk te vinden. De situatie is bij de klassieke emigranten juist andersom; de grootste groep vindt de landstaal het gemakkelijkste om te spreken, waarna ze zeggen beide talen even makkelijk te vinden. De balans slaat helemaal door naar de landstaal als we kijken naar de kinderen die op jonge leeftijd uit Friesland zijn vertrokken en inmiddels veelal het merendeel van hun leven in het emigratieland hebben gewoond. Maar liefst driekwart van deze groep vindt de landstaal het gemakkelijkst, waarna bijna een kwart zegt beide talen even makkelijk te vinden en slechts een heel klein aantal vindt het Fries de eenvoudigste taal om te spreken.

Figuur 4: Kennis landstaal geëmigreerden

In hoeverre de landstaal de voorkeur krijgt boven de moedertaal, hangt samen met de mate van vaardigheid in de landstaal vóór emigratie. Die blijkt minimaal te zijn geweest. De inschatting van de eigen kennis van de landstaal wordt bekeken voor de twee groepen die zelfstandig zijn geëmigreerd en voor de kinderen die met de ouders zijn meegegaan (zie figuur 4). De klassieke emigranten waren slecht op de hoogte van de taal van het emigratieland; iets meer dan de helft kende de taal (helemaal) niet. De moderne emigranten waren beter op de hoogte; iets minder dan een kwart kende de taal niet. Een verklaring voor het verschil in taalkennis tussen deze twee groepen, ligt in het tijdstip van emigratie. De moderne emigranten die tussen 1980 en 1995 emigreerden, hadden een significant betere kennis van de landstaal ten tijde van de emigratie dan de klassieke emigranten, die voor 1960 zijn geëmigreerd ($p < .0005$). Het verbeterde taalonderwijs en een grotere invloed van de massamedia spelen hierbij een rol. De overgrote meerderheid van de kinderen die op jonge leeftijd uit Friesland zijn vertrokken, hadden geen kennis van het emigratieland en de taal. Dit is niet onlogisch gezien dat ze gemiddeld nog maar twaalf en een half jaar oud waren bij aankomst in het nieuwe land (SD 3,7).

De respondenten denken dat de taalsituatie voor hun ouders ($n=443$) heel moeilijk is geweest. Zij schatten in dat van hun ouders bijna negen op de tien de taal (helemaal) niet kende bij aankomst in het nieuwe land. Het is opvallend dat de kinderen de taalsituatie voor hun ouders negatiever inschatten dan dat de emigranten zelf doen (de kinderen hebben de taalsituatie ingeschat voor hun ouders, die in dezelfde periode als de klassieke emigranten uit dit onderzoek geëmigreerd zouden kunnen zijn). Uit een artikel van Jansma (2001: 424-425) over het onderzoek onder de Friezen fier om utens, blijkt dat de kinderen hetzelfde doen bij het inschatten van de problemen die de ouders

als gevolg van de slechte taalkennis hebben ervaren. Heel voorzichtig noemt hij dat de respondenten de problemen voor de ouders wellicht wat overschat hebben, en die van henzelf misschien wat onderschat.

We hebben nu een beeld gekregen van de taalbeheersing in de drie talen en de verhoudingen tussen de talen, gebaseerd op inschattingen van de respondenten zelf. Wat betreft de Friese taalvaardigheid zijn ze met name vrij positief over het verstaan en het spreken van het Fries. Dit zijn juist de vaardigheden die zijn getoetst tijdens het diepte-interview door het afnemen van een toets passieve en actieve woordenschat Fries. In de volgende paragraaf presenteren we de resultaten van deze taaltoetsen, en relateren we de scores aan achtergrondvariabelen van de respondenten, zodat duidelijk wordt welke factoren een invloed hebben op de taalbeheersing Fries.

4. Taalvaardigheid aan de hand van taaltoetsen

De toets passieve woordenschat bestond uit woordherkenning van Friese woorden. Er is zeer hoog gescoord door de respondenten; de gemiddelde score ligt op 31,3 van de in totaal 35 concepten juist herkend (89% SD 2,9). Ter vergelijking: de Friestalige leerlingen van drietalige scholen in Friesland uit groep drie scoorden gemiddeld 27,1 (SD 3,2; n=64) en die uit groep vier gemiddeld 29,6 (SD 3,3; n=61) juiste antwoorden (bron: ongepubliceerde data Ytsma⁶). De toets actieve woordenschat bestond uit woordproductie in het Fries. Ook hier is hoog gescoord; het gemiddelde ligt iets onder de 20 (van de 25) goede antwoorden (79% SD 5,1). Uit het voorgaande wordt duidelijk dat de taalvaardigheid Fries bij de onderzoeksgroep in z'n algemeenheid vrij hoog ligt.

In onderstaande tabellen worden de respondenten aan de hand van een aantal variabelen ingedeeld in groepen en per groep worden de scores op de beide taaltoetsen berekend. In de eerste twee kolommen van de tabellen, worden de resultaten van de toets passieve woordenschat gepresenteerd, in de volgende twee kolommen zijn de prestaties op de qua taalvaardigheid meer veeleisende toets actieve woordenschat te vinden. De scores per groep worden getoond, in de tekst zal worden toegelicht welke relaties significant zijn.

⁶ Data is verzameld in de schooljaren 1999-2000 en 2000-2001 onder de groepen drie en vier van zeven scholen die deelnemen aan het project Drietalig Basisonderwijs in Friesland (zie ook voetnoot 3).

Tabel 5: Scores taaltoetsen in relatie tot groepsindeling, emigratieleeftijd en woontijd

	Passieve Woordenschat		Actieve Woordenschat	
	n	gemiddelde score	n	gemiddelde score
Respondenten diepte-interview	123	31,3	115	19,8
Groepsindeling emigranten:				
- klassieke emigranten	51	31,8	50	20,0
- moderne emigranten	15	33,7**	10	21,4
- kinderen in Friesland geboren	51	30,8	49	20,1
- kinderen in emigratieland geboren	6	25,2***	6	12,7**
Emigratieleeftijd:				
- ≤ 18 jaar	49	30,8	47	n.s.
- > 18 jaar	68	32,1*	62	n.s.
Woontijd:				
- 0 - 20 jaar	12	33,6*	8	21,9
- 21 - 40 jaar	13	31,2	10	13,7**
- 41 - 60 jaar	91	31,4	90	20,7

* = $p < .05$

** = $p < .005$

*** = $p < .0005$

n.s. = niet significant

We kijken eerst naar de indeling in groepen emigranten. Dan blijkt uit tabel 5 dat de kinderen die in het emigratieland zijn geboren, een slechtere Friese taalkennis hebben dan de respondenten die in Friesland zijn geboren. Dit komt uit beide toetsen naar voren; zowel op de passieve als op de actieve woordenschattoets scoort genoemde groep significant lager dan de andere groepen. Bij de zelfinschatting gaven deze kinderen dus terecht aan dat het niveau van hun Friese taalvaardigheden lager is dan andere groepen. Het is op zich niet verwonderlijk, daar zij het Fries veelal in gezinsverband in een volledig anderstalige omgeving in het emigratieland hebben geleerd, en

derhalve minder mogelijkheden hebben gehad om het Fries verder te ontwikkelen dan dit in Friesland het geval zou zijn geweest. De drie groepen die uit Friesland zijn geëmigreerd scoren vergelijkbaar op de taaltoetsen, alleen de moderne emigranten hebben een significant betere passieve woordenschat dan de tweede generatie die in Friesland is geboren. Voor een verklaring voor het laatstgenoemde verschil, kijken we allereerst naar de leeftijd ten tijde van de emigratie (zoals die bij de zelfinschatting ook een rol speelde). Tabel 5 toont dat de emigranten die ouder waren dan achttien jaar ten tijde van de emigratie, significant hoger scoren op de toets passieve woordenschat dan de emigranten van achttien jaar en jonger. Voor de actieve woordenschat lijkt de emigratieleeftijd geen rol te spelen. Ten tweede kijken we naar de woontijd in het emigratieland, die bij de zelfinschatting eveneens van belang bleek. De periode dat de beide groepen buiten Friesland wonen verschilt nogal; de moderne emigranten zijn gemiddeld in 1984 vertrokken (SD 7,4) en de kinderen met de ouders tientallen jaren daarvoor al (gemiddeld emigratiejaar 1951 SD 7,6). In tabel 5 zien we de bevestiging door de emigranten in te delen naar woontijd in het emigratieland. Het blijkt dat de respondenten die minder dan twintig jaar geleden uit Friesland zijn vertrokken, significant beter scoren op de passieve woordenschat dan de respondenten die meer dan veertig jaar geleden zijn weggegaan. Bij de actieve woordenschattoets zien we bij deze variabele een bijzonder verschijnsel; de ‘tussengroep’ blijft sterk achter ten opzichte van de andere groepen. De mensen die minder dan twintig jaar geleden uit Friesland zijn vertrokken, scoren significant hoger op de actieve woordenschat dan de mensen die tussen de twintig en veertig jaar uit Friesland weg zijn. Maar vervolgens scoren de respondenten die al veel langer weg zijn, tussen de veertig en zestig jaar, ook significant hoger op de actieve woordenschat dan deze tussengroep.

Deze cijfermatige ontwikkeling wordt ondersteund door hetgeen tijdens de diepte-interviews naar voren kwam. Meer dan de helft van de respondenten gaf aan dat, na vertrek uit Friesland, de hoeveelheid Fries die ze in het dagelijkse leven spreken toch beduidend minder is geworden. Als verklaring noemden ze de veranderende omgeving; Friestalige ouders, overige familie of kennissen kwamen te overlijden of werden uit het oog verloren. Soms werd het Fries spreken meteen na aankomst al minder, maar de meesten vonden dat het Fries geleidelijk aan een minder belangrijke plaats innam. Vooral als de kinderen naar school gaan, heeft dit vaak een switch naar de meerderheidstaal als thuistaal tot gevolg (zie ook Vermeer 1997: 149). Een Friese emigrant vertelde: “sadra as der twa bern op skoalle wienen, ynienen prate ús hiele húshâlding

Ingelsk (...) ik tocht al yn in pear wike, ynienen waard alles Ingelsk, hoe 't it mooglik is, wit ik noch net" (F1-01⁷). Uit de interviews kwam ook naar voren dat ouders soms zelfs actief door scholen werden aangespoord om thuis de landstaal te spreken en niet de eigen taal, want dit zou een negatieve invloed op de ontwikkeling van het kind hebben (zie ook Seville-Troike 2000: 163). Zodoende kreeg de landstaal een steeds grotere rol en nam het de plaats van het Fries in het gezin over. Echter, dit lijkt een omkeerbaar proces te zijn. Vele respondenten noemden dat als de kinderen ouder werden en het huis uitgingen, en naarmate de emigranten zelf ook ouder worden, het Fries weer terugkomt in het huishouden, ondanks dat de landstaal nog wel de voertaal met de kinderen kan blijven. "Mar yn it gesin, ..eh.. mei de frou praat ik Frysk, mar as de bern thús binne, dy hawwe allegear 'kiwi'-famkes, dan is it Ingelsk" (F2-07⁸), aldus een Fries in Nieuw-Zeeland.

Sociale netwerk

In de sociolinguïstiek wordt aandacht geschonken aan de invloed van het sociale netwerk van een respondent op zijn taal, zeker ook in de studie van bilinguals en migranten (Hulsen 2000: 25 e.v.). Ook uit onderzoek onder de Friezen om utens bleek dat het "Friese gehalte yn it persoanlike netwurk"⁹ een rol speelt bij het doorgeven van de taal aan de kinderen (Jansma & Jelsma 1996: 94). In het nu volgende zal aandacht besteed worden aan de relatie tussen de beheersing Fries zoals vastgesteld door de taaltoetsen, en de rol van het Fries in het directe sociale netwerk van de emigrant (dat wil zeggen het gezin, de vrienden en andere emigranten).

De positie en status van de Friese taal in de gezinssituatie, speelt een belangrijke rol in de taalvaardigheid. In tabel 6 worden een aantal relevante factoren gepresenteerd. Zo blijkt dat de respondent met een partner met het Fries als eerste taal, significant hoger scoort op beide taaltoetsen dan de respondent met een partner met een andere eerste taal (niet-Fries en niet-Nederlands). Dit draagt wellicht sterk bij aan de relatief hoge taalbeheersing Fries bij de onderzoeksgroep; meer dan de helft van de respondenten heeft een partner met het Fries als eerste taal. In het verlengde hiervan ligt de rol die de Friese

⁷ F1-01: "vanaf het moment dat er twee kinderen naar school gingen, sprak onze gehele huishouding Engels (...) ik denk al binnen een paar weken, ineens werd alles Engels, hoe het mogelijk is, weet ik nog niet"

⁸ F2-07: "Maar in het gezin, ..eh.. met mijn vrouw spreek ik Fries, maar als de kinderen thuis zijn, zij hebben allemaal 'kiwi'-meisjes, dan is het Engels" ['kiwi' is naam voor inwoner van Nieuw-Zeeland]

⁹ Vertaling: "Friese gehalte van het persoonlijke netwerk"

taal voor de onderlinge band in het gezin speelt, dat wil zeggen in de relatie met de partner en kinderen. De antwoordmogelijkheden ‘heel groot’ en ‘aardig groot’ zijn samengenomen, zo zien we dat bij een minderheid van de respondenten het Fries een grote rol speelt in het gezin. Maar we zien ook dat als dit het geval is, dus als het Fries een grote rol speelt in de gezinssituatie, de respondent significant hoger scoort op de actieve woordenschat.

Tabel 6: Scores taaltoetsen in relatie tot gezinssituatie

	Passieve Woordenschat		Actieve Woordenschat	
	n	gemiddelde score	n	gemiddelde score
Respondenten diepte-interview	123	31,3	115	19,8
Eerste taal van de partner:				
- Fries	64	32,0**	59	20,8*
- Nederlands	15	30,7	15	20,7
- Andere taal	33	30,0	30	17,5
Rol van de taal in het gezin:				
- groot	16	n.s.	20	32,0*
- niet groot	89	n.s.	93	31,2
Fries doorgegeven aan kinderen:				
- nee	60	n.s.	57	18,4
- ja	53	n.s.	49	21,6**
Kinderen Fries doorgegeven aan kleinkinderen:				
- nee	79	31,3	77	20,3
- ja	9	33,0***	9	23,0***
Aantal Friessprekende vrienden/kennissen:				
- geen enkele	16	29,5*	14	15,2*
- 1 tot 10 personen	65	31,4	60	19,5
- meer dan 11 personen	38	32,0	37	21,7
Contacten met andere geëmigreerde Friezen:				
- ja	101	n.s.	95	20,4*
- nee	22	n.s.	20	17,0

* = $p < .05$

** = $p < .005$

*** = $p < .0005$

n.s. = niet significant

Ter indicatie van de positie van het Fries in het gezin, is het interessant om te kijken in hoeverre het Fries een dusdanig belang wordt toegekend, dat de taal aan de volgende generaties wordt doorgegeven. Tabel 6 laat zien dat als de

respondenten het Fries aan hun kinderen hebben geleerd, ze significant beter scoren op de actieve woordenschat. Dit effect treedt ook op bij de volgende generatie. Ondanks het kleine aantal kinderen van respondenten die op hun beurt het Fries doorgegeven hebben, zien we dat de respondent met een kleinkind dat Fries heeft geleerd, significant hoger scoort op beide taaltoetsen. Wellicht geeft het doorgeven van het Fries aan de volgende generaties aan dat de respondent een bepaald bewustzijn van de taal heeft, of een hoge mate van belang hecht aan de taal, hetgeen weerspiegeld wordt in een betere taalbeheersing Fries.

Buiten de gezinssituatie kijken we iets verder naar de directe relaties van de respondenten, in de vorm van de contacten met Friestalige vrienden of kennissen en andere Friese emigranten. Uit tabel 6 blijkt dat als een emigrant contacten heeft met Friestalige vrienden of kennissen, dit een positief effect heeft op zowel de actieve als de passieve woordenschat Fries. Het maakt niet uit hoeveel mensen dit dan zijn; de respondenten met geen enkele Friestalige vriend of kennis, scoren significant lager op de beide taaltoetsen dan de respondenten met slechts één of juist vele Friestalige vrienden of kennissen.

Eerder stelden we al vast dat de partners van de respondenten ook vaak emigranten zijn. Dit kan invloed hebben op de mate van contacten met andere emigranten. We zien dan ook dat de overgrote meerderheid van de respondenten contacten onderhoudt met andere Friese emigranten, en derhalve ook meer mogelijkheden zal hebben om het Fries te onderhouden. Tabel 6 toont dat de respondenten met contacten met andere geëmigreerde Friezen, significant beter scoren op de actieve woordenschat Fries.

5. Tot besluit

Terugkomend op de hoofdvraag, kunnen we over de taalbeheersing Fries van de onderzoeksgroep in z'n algemeenheid het volgende zeggen. De objectieve meetinstrumenten in de vorm van twee taaltoetsen, geven aan dat de meeste respondenten van het diepte-interview vrij hoog scoren op de receptieve en productieve taalvaardigheid Fries. Op de toets passieve woordenschat is door alle groepen vrij hoog gescoord, achteraf is het de vraag in hoeverre de toets, die oorspronkelijk voor kinderen was bedoeld, wel zo geschikt is geweest voor de al wat oudere respondenten van dit onderzoek. De hoge mate van taalbeheersing Fries zoals vastgesteld door de taaltoetsen komt overeen met

de subjectieve zelfinschatting van de eigen taalvaardigheden door de grotere groep respondenten van de schriftelijke vragenlijst. Zij vinden dat ze met name het verstaan en spreken goed beheersen, het lezen en schrijven blijven achter. Deze twee Friese taalvaardigheden zijn ook onder de bevolking in Friesland het minst ontwikkeld. Desondanks zien we dat procentueel de deelnemers uit onze onderzoeksgroep alle vaardigheden Fries beter beheersen dan de bevolking in Friesland (Gorter & Jonkman 1995: 8). Uiteraard speelt het in ons onderzoek gestelde criterium van een minimale beheersing Fries hierbij een rol. Onze onderzoeksgroep scoort vergelijkbaar op het verstaan en spreken van het Fries als de Friezen om utens (Jansma & Jelsma 1996: 58). Laatstgenoemden beheersen het lezen en schrijven van het Fries echter wel beter dan de Friezen fier om utens. Dit is niet onbegrijpelijk, daar de Friezen om utens zijn geworven onder Friese clubs in Nederland, waar in groepsverband aandacht aan de Friese taal wordt besteed.

Als we meer specifiek naar de gedefinieerde groepen Friese emigranten en hun kinderen kijken, komen er een aantal factoren naar voren die van invloed zijn op taalbeheersing. De kinderen die in het emigratieland zijn geboren hebben duidelijk een slechtere taalbeheersing Fries dan de groepen die in Friesland zijn geboren (zo kwam uit de zelfinschatting en de taaltoetsen naar voren). Het is dus van groot belang voor de mate van beheersing van het Fries, of de taal reeds in Friesland is geleerd, of pas in het emigratieland. Verder toonden de taaltoetsen een verschil in taalbeheersing tussen de klassieke en moderne emigranten, dat gerelateerd is aan de woontijd in het emigratieland. Deze factor speelt een ambivalente rol. Als de emigrant al langer dan veertig jaar weg is, vermindert zijn taalbeheersing in de vorm van een significant geringere passieve woordenschat. Echter, bij de actieve woordenschat zien we een bijzonder verloop, het lijkt alsof het productieve taalgebruik Fries na verloop van tijd ook vermindert, maar dat dit als de emigranten nog ouder worden, weer verbetert. In hoeverre zo'n verbetering in het Fries op latere leeftijd ten koste gaat van de beheersing van de landstaal, wordt in dit onderzoek niet duidelijk. In onderzoeken onder Nederlandse emigranten bestond al de indruk dat de ouder wordende emigrant, zeker bij dementie, weer terugkeert naar de moedertaal, en zich meer voelt aangetrokken tot het geboorteland. Dit verklaart wellicht mede de populariteit van Nederlandse verenigingen onder oudere emigranten (bijv. in Australië: Elferink 1994: 41).

Voorts is de gezinssituatie van belang, en de positie van het Fries daarin. Als de partner ook het Fries als eerste taal heeft, of als de Friese taal een belangrijke rol speelt in de gezinssituatie, of als de emigrant zoveel belang

hecht aan het Fries dat het doorgegeven wordt aan de kinderen of zelfs aan de kleinkinderen, betekent dit een significant betere taalvaardigheid Fries voor de emigrant. Daarnaast heeft de positie van het Fries in het sociale netwerk van de emigrant een grote invloed. De respondent met Friestalige vrienden of kennissen, of met contacten met andere geëmigreerde Friezen, heeft meer mogelijkheden om het Fries te gebruiken, en scoort derhalve ook significant beter op de taalvaardigheid Fries.

In de inleiding werd ook gevraagd naar de beheersing van het Fries ten opzichte van de andere talen die de emigrant tot zijn beschikking heeft. De respondenten hebben op verschillende manieren een zelfinschatting gemaakt, zodat het volgende beeld ontstaat. De meeste respondenten schatten hun vier taalvaardigheden in het Nederlands hoger in dan die in het Fries, maar voor de algehele vaardigheid in beide talen geven ze zichzelf gemiddeld een vergelijkbaar cijfer. Ondanks de vaak slechte kennis van de taal van het nieuwe land ten tijde van de emigratie, denken de meeste respondenten dat ze van de drie talen de landstaal vandaag de dag het beste onder de knie hebben. Ze geven zichzelf voor deze taal dan ook gemiddeld het hoogste rapportcijfer. Opvallend genoeg betekent dit niet dat de respondenten het gemakkelijker vinden om in de andere talen te spreken dan in het Fries.

Zo blijkt dat de keuze tussen het Fries of de landstaal als gemakkelijkste spreektaal, niet voor iedere groep gelijk is. De voorkeur wordt beïnvloed door de woontijd in het emigratieland. Hoe langer men in het emigratieland woont, hoe gemakkelijker men de landstaal spreekt, ten koste van de moedertaal en de andere taal die vanuit Friesland is meegenomen. Uit onderzoek komt overigens naar voren dat het hier niet om de woontijd zou hoeven te gaan, maar meer om de hoeveelheid taalgebruik en taalcontacten in die periode (Hulsen 2000: 22; Driessen, van der Silk & de Bot 2002: 184). Bij de keuze tussen het Fries en het Nederlands, kiest bijna iedereen voor het Fries als de taal die ze het eenvoudigste vinden om te spreken. De vraag rijst of de respondenten hun Nederlandse taalvaardigheden niet hoger hebben ingeschat dan ze daadwerkelijk zijn. Zo weten we dat de klassieke emigranten toentertijd in Friesland relatief weinig met het Nederlands in aanraking kwamen. En op basis van de diepte-interviews bestaat de indruk dat de Friese emigranten bij contact met andere Friese emigranten eventueel wel Fries blijven spreken, maar bij contact met Nederlandse emigranten meestal overgaan op de landstaal en niet op het Nederlands. Nader onderzoek zou helderheid kunnen

verschaffen over de positie van het Nederlands in een dergelijke triglossie-taalsituatie.

Bij de inschatting van de eigen taalvaardigheden zien we wederom dat dit gerelateerd is aan genoemde factoren. Bij de eerste generatie zien we dat hoe langer de emigrant in het emigratieland woont, des te lager men de eigen taalvaardigheden inschat voor het Fries en het Nederlands. Wederom is bij de tweede generatie van belang waar de taal geleerd is; de kinderen die een taal in Friesland hebben geleerd, schatten hun eigen vaardigheden in die taal significant hoger in dan de kinderen die hem in het emigratieland hebben geleerd. En ondanks dat de kinderen uit Friesland vanaf jonge leeftijd de landstaal in het emigratieland hebben geleerd, scoren de kinderen die in het emigratieland zijn geboren toch significant hoger op de vaardigheden in die taal. Als laatste variabele noemen we de leeftijd van de respondent ten tijde van emigratie, en hiermee samenhangend het aantal jaren in de moedertaalomgeving en de taalvaardigheid die men hierdoor heeft kunnen ontwikkelen. De oudere, klassieke emigranten scoren significant beter op de Friese en Nederlandse taalvaardigheden dan de bij vertrek veel jongere kinderen die in Friesland zijn geboren. Andersom scoren deze kinderen significant beter op de taalvaardigheden in de landstaal. Uit eerder onderzoek blijkt ook dat hoe jonger de emigrantenkinderen en hoe minder de moedertaal 'gesetteld' is, hoe minder goed zij deze moedertaal verder zullen ontwikkelen in vergelijking met de nieuwe landstaal (Hulsen 2000: 23). Zeker ook naarmate ze in een omgeving zijn waar de meerderheidstaal een dominante rol speelt en andere talen niet hoog gewaardeerd worden (Seville-Troike 2000: 160-161).

Al met al concluderen we dat, afhankelijk van een aantal factoren betreffende de emigratie, het Fries of de landstaal op de eerste of tweede plaats komt qua taalvaardigheid. De taalvaardigheid Nederlands bezet de derde positie. Verder hebben we gezien dat deze toch wel selecte onderzoeksgroep Friezen fier om utens een goede beheersing van het Fries heeft, tenminste op de getoetste passieve en actieve woordenschat. Duidelijk is dat de taalbeheersing bij de kinderen al minder goed is. Verder onderzoek zal meer licht kunnen schijnen op de mate van taaloverdracht naar de volgende generaties. In hoeverre de taalbeheersing Fries kwalitatief gezien ook goed is, en in hoeverre men zich ook daadwerkelijk optimaal kan uitdrukken in een taal (getuige de uitspraak van de respondent in de inleiding), is maar de vraag. Linguïstisch onderzoek zou dit kunnen uitwijzen. Zo kan dan ook meer inzicht verkregen worden

in de taalspecifieke ontwikkeling van de Friese taal fier om utens (dergelijk onderzoek is mogelijk, daar alle interviews op band staan).

Uiteraard realiseren we ons dat de meting van de taalvaardigheden slechts een momentopname is. Taalbeheersing is een dynamisch proces en zal fluctueren in de tijd. Zo zal de taalvaardigheid Fries ongetwijfeld zijn verbeterd tijdens het verblijf in Friesland voor Simmer 2000. In het diepte-interview is de respondenten gevraagd of ze een verbetering in hun Fries bemerkten, hierop werd door de meerderheid (62%) positief geantwoord. Een minderheid (30%) merkte ook een verbetering in hun Nederlandse taalvaardigheid, maar de meeste respondenten gaven aan ze deze vraag niet relevant vonden, omdat ze tijdens hun verblijf in Friesland weinig tot geen Nederlands hadden gesproken. Dit is overigens wel opmerkelijk, want uit onderzoek blijkt dat ongeveer de helft van de inwoners het Fries als eerste taal heeft, dus dat de kans om met een Nederlandstalige in aanraking te komen, toch vrij groot zou moeten zijn (Gorter & Jonkman 1995:11). Het zou kunnen dat men meest Friestalige vrienden en kennissen heeft opgezocht, of toch vooral veel Fries heeft gesproken en door de nadruk hierop tijdens het interview, ‘vergeten’ is dat men ook Nederlands heeft gesproken. De respondenten die een verbetering in hun Fries waarnemen, lichten toe dat het spreken gemakkelijker gaat, de taal steeds meer terugkomt en dat ze beter op woorden kunnen komen. Over de kwaliteit van het gesprokene zegt dit overigens niets; een respondent gaf bijvoorbeeld letterlijk de volgende toelichting op de verbetering van zijn Friese taalgebruik ten gevolge van het verblijf in Friesland: “it is in soart fan ferfersingscourse, isn’t it?” (F3-25¹⁰).

Bibliografie

- ANEMA, T., T. DE GRAAF & H. SCHATZ
1988 The Frisian Language in America. “Amearika, do lân fan dream en winsken” (America, country of dream and wishes). In: *Nowele*, 12, p. 91-108.
- BAKKER, G. & W. BAKKER
2002 Methodology. In: Gorter, D. & K.J. van der Zee (eds.) *Frisians Abroad*. Ljouwert: Fryske Akademy, p. 20-24.
- BEZOOIJEN, R. VAN & R. VAN DEN BERG
1999 Verstaanbaarheid van het Gronings, Fries, Limburgs en West-Vlaams: Waar zitten de problemen? In: Huls, E. & B. Weltens (red.) *Artikelen van de Derde Sociolinguïstische Conferentie*, Lunteren. Delft: Eburon, p. 49-60.

- BOT, K. DE & M. CLYNE
1994 A 16-year longitudinal study of language attrition in Dutch immigrants in Australia. In: *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 15:1, p. 17-28.
- BUSCHENHENKE, F.
2002 Moedertaalslijtage in het lexicon. In: Anéla. *Toegepaste taalwetenschap in artikelen* 67. jaargang 2002: 1, p. 67-75.
- CLYNE, M.
1991 *Community Languages. The Australian Experience*. Cambridge: University Press.
- CLYNE, M.
1992 Linguistic and Sociolinguistic Aspects of Language Contact, Maintenance and Loss: Towards a Multifacet Theory. In: Fase, K., K. Jaspaert & S. Kroon. *Maintenance and Loss of Minority Languages. Studies in Bilingualism 1*. Amsterdam: John Benjamins B.V., p. 17-36.
- DAAN, J.C.
1970 'Trouw aan het Fries in de USA', in: Hoekema, T. (red.), *Flecht op 'e koai. Studzjes oanbean oan Prof. Dr. W.J. Buma ta syn sechstichste jierdei*. Groningen: Wolters-Noordhoff. Reeks Fryske Akademy nr. 382, p. 177-181.
- DAAN, J.C.
1987 *Ik was te bissie...: Nederlanders en hun taal in de Verenigde Staten*. Zutphen: De Walburg Pers.
- DRIESSEN, G., F. VAN DER SILK & K. DE BOT
2002 Home Language and Language Proficiency: A Large-scale Longitudinal Study in Dutch Primary Schools. In: *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 23: 3, p. 175-194.
- ELFERINK, J.W.
1994 (red.) *Toen wij uit Nederland vertrokken. Ervaringen van Nederlandse emigranten in Australië, Nieuw-Zeeland, Canada, Brazilië, Zuidafrika, Frankrijk*. Vertaling en bewerking: N. Schouw-Zaat. Bedum: Profiel.
- ELFERINK, J.W. & M. SMITS
1997 Post-War Migration from the Netherlands. In: Klatter-Folmer, J. en S. Kroon (eds). *Dutch Overseas. Studies in maintenance and loss of Dutch as an immigrant language. Studies in Multilingualism 9*. Tilburg: University Press, p. 21-31.
- GALEMA, J.B.E.
1996 *Frisians to America, 1880-1914: with the baggage of the fatherland*. Groningen: REGIO-Project Uitgevers.
- GORTER, D., G.H. JELSMA, P.H. VAN DER PLANK & K. DE VOS
1984 *Taal yn Fryslân. Undersyk nei taalgedrach en taalhâlding yn Fryslân*. Ljouwert: Fryske Akademy.
- GORTER, D. & R. J. JONKMAN
1995 *Taal yn Fryslân op 'e nij besjoen. Sosjaal-wittenskiplike rige nr. 12*. Ljouwert: Fryske Akademy.

¹⁰. F3-25: "het is een soort van opfriscursus, niet waar?" ['ferfersingscourse' is wellicht een leenvertaling uit het Engels ('refresher course'), waarbij lexicale interferentie vanuit het Nederlands ('verversing') in het Fries ('ferfarsking') is ontstaan, met een aanpassing aan het Friese klanksysteem ('ferfersing')]

- GORTER, D. & K.J. VAN DER ZEE (EDS.)
2002 Frisians Abroad. Ljouwert: Fryske Akademy.
- HULSEN, M.
2000 Language Loss and Language Processing. Three Generations of Dutch Migrants in New Zealand. Dissertatie, Katholieke Universiteit Nijmegen.
- JANSMA, L.G. & G.H. JELSMA
1996 Friezen om utens. Ljouwert: Fryske Akademy.
- JANSMA, L.G.
2001 Friezen fier om utens: goed teplak? In: Bremmer, R.H., L.G. Jansma & P. Visser (eds.) *Speculum Frisicum. Stúdzjes oanbean oan Philippus H. Breuker*. Ljouwert / Leiden: Fryske Akademy.
- KLATTER-FOLMER, J.
1997 Language Shift and Loss in a Three-Generation Dutch Family in New Zealand. In: Klatter-Folmer, J. en S. Kroon (eds). *Dutch Overseas. Studies in maintenance and loss of Dutch as an immigrant language. Studies in Multilingualism 9*. Tilburg: University Press, p. 195-214.
- MARLE, J. VAN
2000 Het Fries in Amerika. In: *Philologica Frisica anno 1999. Lêzingen fan it fyftjinde Frysk filologekongres 8, 9 en 10 desimber 1999*. Ljouwert: Fryske Akademy, p. 164-179.
- PAUWELS, A.
1986 Immigrant Dialects and Language Maintenance in Australia: the cases of Limburg and Swabian dialects. Dordrecht: Foris.
- SCHROOR, M.
2001 Friesland verliest zijn kinderen. Enkele bespiegelingen over de omvang van de emigratie en de landverhuizing in de periode 1880-1960. In: *It Beaken. Tydskrift fan de Fryske Akademy. Oer Fryske minsken / Over Friese mensen*. 63:3/4, p. 190-205.
- SEVILLE-TROIKE, M.
2000 Causes and Consequences of Language Maintenance/Shift. In: Olshtain, E. & G. Horenczyk (eds). *Language, Identity and Immigration*. Jerusalem: Hebrew University Magnes Press, p. 159-171.
- VERHOEVEN, L.
1996 *Woordenschattoets*. Arnhem: Cito.
- VERMEER, A.
1997 Language Maintenance and the Dutch Heritage Language School in Ottawa. In: Klatter-Folmer, J. & S. Kroon (eds). *Dutch Overseas. Studies in maintenance and loss of Dutch as an immigrant language. Studies in Multilingualism 9*. Tilburg: University Press, p. 139-151.
- WILDEBOER, J.D.
1954 *Friesland verliest zijn kinderen*. Assen: van Gorcum.
- YTSMA, J.
2000 Trilingual Primary Education in Friesland. In: Cenoz, J. & U. Jessner (eds). *English in Europe. The Acquisition of a Third Language*. Clevedon: Multilingual Matters, p. 222-235.